

อัตลักษณ์แห่งกวีประชาชนในร้อยกรองของประเสริฐ จันด้า*

Identity of People's Poet in Prasert Chandam's Works

บุญแสนอ ตริวิเศษ
Bunsanoe Triwiset

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์อัตลักษณ์แห่งกวีประชาชนในร้อยกรองของประเสริฐ จันด้า โดยศึกษาจากหนังสือรวมร้อยกรองของประเสริฐ จันด้า ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2517-2539 จำนวน 9 เล่ม มีบทร้อยกรองรวมทั้งสิ้น 260 เรื่อง การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีศึกษางานเขียนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ตีความบทร้อยกรองด้วยระเบียบวิธีทางวรรณคดีวิจารณ์ และเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ร้อยกรองของประเสริฐ จันด้า นับได้ว่าเป็นผลงานที่บ่งชี้ถึงอัตลักษณ์แห่งกวีประชาชนของประเสริฐ จันด้า อย่างชัดเจน อัตลักษณ์ที่ประมวลได้มีดังนี้ คือ 1) อัตลักษณ์ของกวีผู้ไม่ยึดถือรูปแบบตายตัว 2) อัตลักษณ์ของความเป็นคนอีสาน 3) อัตลักษณ์ความเป็นกวีประชาชน 4) อัตลักษณ์กวีผู้จริงใจต่อประชาชน และ 5) อัตลักษณ์แห่งกวี ผู้เข้าใจชีวิต ธรรมชาติ และยึดมั่นศาสนา

คำสำคัญ : อัตลักษณ์แห่งกวีประชาชน, วรรณกรรมเพื่อชีวิต, ประเสริฐ จันด้า

Abstract

This study aimed to analyze the identities of people's poets in Prasert Chandam's poems, from 9 Prasert Chandam's poetic collection books, published in 1974–1996, totalling 260 poems. The poems were analyzed and interpreted by critical reading approach. The findings were presented by descriptive analysis. It was revealed that Prasert Chandam's poems vividly indicated the identities of people's poets. The identities were being 1) a poet without poetic forms, 2) an Isarn (northeastern) man, 3) a people's poet 4) a sincere poet, and 5) a poet who understands lives, nature and strictly follow religious teachings.

Keywords : Identity of people's poet, literary works for life, Prasert Chandam

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการงานวิจัยเรื่อง “แนวคิดเชิงอุดมการณ์และอัตลักษณ์แห่งกวีประชาชนในร้อยกรองของประเสริฐ จันด้า: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”

วรรณกรรมเพื่อชีวิต

วรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ มีภารกิจในการสื่อสารทางสุนทรียะจากผู้สร้างสู่ผู้เสพ ถึงแม้ว่าผู้ประพันธ์มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้งานประพันธ์ของตน เป็นภาพสะท้อนสังคมและการเมืองโดยตรงก็ตาม แต่วัตถุประสงค์ต่างๆ ที่เป็นวัตถุประสงค์และเนื้อหาของวรรณกรรมนั้น ก็ล้วนมาจากสังคม ภาพสะท้อนของสังคม จึงปรากฏให้เห็นจากวรรณกรรม

เนื่องจากวรรณกรรมเป็นเครื่องสื่อสารอย่างหนึ่ง สารของวรรณกรรมย่อมได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของสังคม ในเวลาเดียวกัน สารเหล่านั้นก็ย่อมแสดงแนวคิดเฉพาะตัวของผู้ประพันธ์ด้วย หากแนวคิดสองอย่างนี้กลมกลืนกัน ผู้ประพันธ์ย่อมเป็นผู้สืบทอดแนวคิดของสังคม หากขัดแย้งกัน ซึ่งอาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์ได้รับแนวคิดใหม่จากสังคมอื่นที่ได้แย้งแนวคิดเดิม หรือคิดขึ้นเองก็ตามที่ บทประพันธ์นั้นย่อมเป็นบทประพันธ์ที่แสดงการคัดค้านแนวคิดเก่า และอาจสร้างความเป็นไปได้ ถ้ามีอิทธิพลเหนียวแน่นใจผู้รับในวงกว้าง (สมหญิง เมืองแมน, 2536: 47)

วรรณกรรมที่มุ่งสะท้อนปัญหาเพื่อให้เกิดการแก้ไขโดยอาศัยพลังมวลชน เป็นวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายตรงกับแนวคิดของการสร้างศิลปะที่เรียกว่า ศิลปะเพื่อชีวิต...ดังนั้น เราจะเรียกวรรณกรรมนี้ว่า “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” เป็นวรรณกรรมเพื่อสังคม และเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนภาพสังคมเพื่อแก้ไขปรับปรุงผู้สร้างวรรณกรรมเชื่อว่า จะอาศัยอิทธิพลของวรรณกรรมเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมได้ และในทางกลับกัน อิทธิพลของสังคมซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองก็ทำให้เกิดความต้องการสร้างและเสพวรรณกรรมเพื่อชีวิตขึ้น

วรรณกรรมเพื่อชีวิต เป็นกระบวนการทางวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต... โดยมีผู้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะเพื่อชีวิตไว้ว่า “ศิลปะมิใช่เรื่องของความดีงามเท่านั้น หากเป็นเรื่องของการฉายสะท้อนความเป็นจริง สร้างสรรค์เพื่อใช้ชีวิตที่ดีงาม ศิลปินที่แท้จริงจักต้องฉายสะท้อนตัวละครทั้งที่อัปมงคลและดีงามออกมาได้อย่างมีความสำเร็จทัดเทียมกัน” (ทีปกร, 2552: 83)

เมื่อวรรณกรรมเพื่อชีวิตต้องการเสนอความเป็นจริงของสภาพชีวิตและมุ่งหวังที่จะแก้ไขสภาพชีวิตที่เลวร้ายให้ดีขึ้น โดยกำหนดขอบเขตให้วรรณกรรมเพื่อชีวิต เป็นสมบัติของประชาชน สร้างขึ้นเพื่อประชาชน ดังนั้น จึงต้องประกอบด้วยรูปแบบและการแสดงออกที่ไม่ซับซ้อนยุ่งยาก

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ วรรณกรรมเพื่อชีวิตไม่อาจปฏิเสธความเป็นศิลปะของตัวงานได้ จึงจำเป็นต้องส่งสารที่สร้างสัมผัสทางอารมณ์แก่ผู้รับเพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วม ดังนั้น วรรณกรรมเพื่อชีวิตก็คืองานวรรณศิลป์ที่สะท้อนภาพชีวิตของคนที่ประสบปัญหาให้กระทบใจผู้รับ ให้เกิดสำนึกที่จะแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคม ดังเช่น ผลงานเรื่องสั้นชุด **ฟ้าบ่กั้น** ของ ลาว คำหอม เป็นเรื่องสั้นที่มีผู้กล่าวถึงกันมากและได้แปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา กล่าวกันว่า เป็นเรื่องสั้นที่มีเนื้อเรื่องเด่น ใช้สำนวนง่าย ๆ แต่สามารถสร้างจินตนาการได้อย่างมีพลัง... เรื่องสั้นชุดฟ้าบ่กั้นนี้แม้ถูกมองเป็นเรื่องราวของชาวบ้านธรรมดา

แต่ก็ถูกมองว่า เป็นวรรณกรรมเพื่อการเมือง ซึ่งในเรื่องนี้ ลาว คำหอม ได้สะท้อนความเห็นที่ “ชีวิตกับการเมืองเป็นสิ่งเดียวกัน เราแยกชีวิตจากการเมืองไม่ได้ เมื่อยอมรับว่าฟ้าปากกันเป็นวรรณกรรมเพื่อชีวิต ฟ้าปากกันก็เป็นวรรณกรรมเพื่อการเมือง ไม่อาจมองให้เป็นการอื่น” (ลาว คำหอม, 2536: 41)

ไพลิน รุ่งรัตน์ และรัตนฤทัย สัจจพันธุ์ (2541: 103) กล่าวถึงเนื้อหาของวรรณกรรมเพื่อชีวิตว่า เต็มไปด้วยความฝันเชิงอุดมคติ แนวความคิดเพื่อชีวิตพัฒนาอย่างสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและปัญญาชน ซึ่งยึดอัดกับการปกครองแบบเผด็จการทหาร และมองการปกครองสังคมใหม่ในเชิงอุดมคติมากกว่าที่จะมองเป็นสังคมนิยม หรือสังคมนิยมวินิสต์ชัดเจนไม่ว่าพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จะมีตัวบุคคลเคลื่อนไหวหรือไม่อย่างไรในกระบวนการนักศึกษา แต่นักศึกษาปัญญาชนก็จะมีพื้นฐานความคิดเชิงอุดมคติแล้ว ดังนั้น บทกวีส่วนใหญ่จะเน้นที่ความใฝ่ฝัน หรือมองถึงภาพฝันในอนาคตอย่างสวยงาม แต่ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนเชิงปฏิเสธสิ่งที่เป็นอยู่ในสังคมเก่าไปพร้อมกันด้วย เช่น งานของ วัฒน์ วรรลยางกูร ในหนังสือเรื่อง “ฝันให้ไกล ไปให้ถึง” งานของ ประเสริฐ จันดำ และสุรัชย์ จันทิมากร ในหนังสือเรื่อง “จารีกับหนังสือ” สะท้อนความใฝ่ฝันและปรารถนาที่จะเห็นการต่อสู้ของประชาชนผู้ทุกข์ยากเพื่อชีวิตที่ดีกว่า รวมทั้งพยายามก้าวร้าวเพื่อชี้ให้เห็นความเลวร้ายของสังคมเดิม แต่ความคิดที่นำเสนอก็ยังเป็นเชิงอุดมคติอยู่นั่นเอง

ผลงานของกวีจะเกิดขึ้นตามความรุนแรงของเหตุการณ์ งานส่วนหนึ่งจึงเป็นงานสถานการณ์ บทกวีหลายบทที่เกิดขึ้นในยุคนี้ จึงเป็นบทกวีนิพนธ์ที่บันทึกอารมณ์หรือสะท้อนภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย จนกลายเป็นที่ประทับใจและจดจำกันต่อมา โดยเริ่มจากกวีนิพนธ์ที่มีชื่อเสียงอยู่เดิม ทุกครั้งที่มีการเกิดเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง กวีเหล่านี้ก็จะสะท้อนภาพหรืออารมณ์เชิงปฏิกริยาขึ้นมาทันที เช่น “เพียงความเคลื่อนไหว” “กระพุ่มเบน” และ “วันฆ่านกพิราบ” ของ เยาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ “เจ้าขุนทอง” ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ “หมายเหตุร่วมสมัย” ของ ไพบูลย์ วงษ์เทศ ทั้งนี้รวมถึงผลงาน “ร้อยกรองขับแดง” ของ ประเสริฐ จันดำ ด้วย

ประเสริฐ จันดำ

ประเสริฐ จันดำ เกิดเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2488 ที่บ้านโดด ตำบลโดด อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ บิดาชื่อ นายทอง จันดำ (ถึงแก่กรรมแล้ว) มารดาชื่อนางปัด จันดำ (ถึงแก่กรรมแล้ว) มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน 3 คน ได้แก่ นายธงชัย จันดำ นายประเสริฐ จันดำ (ถึงแก่กรรมแล้ว) และนายสมศักดิ์ จันดำ ประเสริฐ เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ที่โรงเรียนวัดบ้านโดด ระหว่างนั้นบิดามารดาอพยพครอบครัวมาอยู่ที่บ้านสถานีหนองตาด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ จึงเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนบ้านหนองตาด จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระดับมัธยมศึกษาเรียนที่โรงเรียนบุรีรัมย์วิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากนั้นเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 7 ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จังหวัดพระนคร ระดับอุดมศึกษาเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร และที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

จากการที่ประเสริฐมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับสูง จึงทำให้มีความคิดความอ่านที่ก้าวหน้า ประกอบกับมีความสนใจใฝ่รู้เกี่ยวกับภาษาไทยอย่างมาก โดยสนใจศึกษาวรรณคดี โคลง กลอน เป็นพิเศษ ทำให้ประเสริฐสามารถสร้างงานเขียนได้มากมาย บางผลงานมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปจนถึงปัจจุบัน งานเขียนของประเสริฐ มีดังนี้ 1) **มัลลย์สองชาย** รวมเรื่องสั้นเขียนร่วมกับ ณรงค์ จันทน์เรือง พ.ศ. 2512 2) **ดอกคุณ¹ เสียงแคน** รวมเรื่องสั้นเดี่ยวเล่มแรก พ.ศ. 2513 พิมพ์ 2 ครั้ง 3) **ร้อยกรองจากซัปดาห์** บทกวี พ.ศ. 2517 พิมพ์ 3 ครั้ง 4) **น้ำท่วมฟ้าปลากินดาว** บทกวีเขียนร่วมกับวิสา คัญทัพ พ.ศ. 2518 5) **จารึกบนหนังสือ** บทกวีเขียนร่วมกับ สุรัชย์ จันทิมามธร พ.ศ. 2518 พิมพ์ 3 ครั้ง 6) **ปากกาที่กระสุน** บทกวี (ในป่าเขา) พ.ศ. 2522 7) **ชานาแล้ง** นวนิยาย พ.ศ. 2524 พิมพ์ 2 ครั้ง 8) **แดนดินที่ดาลเดือด** รวมเรื่องสั้นและบทกวี พ.ศ. 2525 9) **ฝนดิน** รวมเรื่องสั้น พ.ศ. 2525 10) **200 ปีที่โลกร้าง** รวมเรื่องสั้น (บรรณาธิการ) พ.ศ. 2525 11) **หมู่บ้านเฮา** รวมเรื่องสั้น พ.ศ. 2527 พิมพ์ 2 ครั้ง 12) **ฝอยฝนบนม่านฝุ่น** บทกวี พ.ศ. 2528 พิมพ์ 2 ครั้ง 13) **ทุ่งข้าวในคืนเปลี่ยว** บทกวี พ.ศ. 2530 14) **บทเพลงแห่งฤดูกาล** บทกวี พ.ศ. 2530 15) **นางให้** รวมเรื่องสั้น พ.ศ. 2530 16) **พลิกตำนานเพื่อชีวิต** บทบันทึก พ.ศ. 2532 17) **คือเก่า** รวมเรื่องสั้น พ.ศ. 2533 พิมพ์ 2 ครั้ง 18) **ตำนานนายผี** รวมข้อเขียน (บรรณาธิการ) พ.ศ. 2533 พิมพ์ 2 ครั้ง 19) **ลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า** บทกวี พ.ศ. 2533 พิมพ์ 2 ครั้ง 20) **เมล็ดข้าวคืนรวง** บทกวี พ.ศ. 2535 ฯลฯ (เชื้ออารี, 2538: 81)

จะเห็นว่า ประเสริฐ เป็นนักเขียนที่มีผลงานจำนวนมากทั้งกวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และนวนิยาย เป็นที่ยอมรับในวงกว้างว่าเป็น “กวี” คนหนึ่ง ที่มีชีวิตอยู่ภายใต้สถานการณ์การเมืองเผด็จการครองอำนาจ และการต่อสู้ทางความคิดในลัทธิการปกครอง ในยุค 14 ตุลาคม 2516 ผลงานที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ **ร้อยกรองจากซัปดาห์** ซึ่งเป็นหนังสือ 1 ในจำนวน 204 เล่ม ที่รัฐบาลโดย นายสมัคร สุนทรเวช รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ประกาศ ณ วันที่ 6 ตุลาคม 2520 ให้เป็นหนังสือต้องห้าม ห้ามมิให้ครอบครอง เนื่องจากได้พิจารณาแล้วเห็นว่าเอกสารและสิ่งพิมพ์ในประกาศนี้ “เป็นเอกสารและสิ่งพิมพ์ซึ่งเสนอข่าวสาร บทความ และข้อเขียน แสดงความคิดเห็นอันส่อไปในทางก่อให้เกิดความแตกแยกความสามัคคีในชาติ หรือชี้้นำให้ผู้อ่านเกิดความนิยมเลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือให้เกิดความปั่นป่วนหรือกระด้างกระเดื่องในหมู่ประชาชน หรือให้ประชาชนล่วงละเมิดกฎหมายแผ่นดินไม่ว่าวิถีทางใด อันเป็นการทำลายความมั่นคงของชาติ” ข้อความดังกล่าว เน้นความมั่นคงเป็นหลัก โดยแสดงความหวาดกลัวต่อความคิดในลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ก็เห็นได้ว่า มุ่งลิดรอนสิทธิเสรีภาพที่ประชาชนพึงมีตาม

¹ สกัดตามต้นฉบับ คำที่ถูกตัดคือ “คุณ” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546: 257)

ระบอบประชาธิปไตยในการวิพากษ์ฝ่ายปกครอง ผลงานที่เสนอความทุกข์ยากเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม ก็ถูกเหมาเอาว่าก่อความแตกแยก

ผลงานของประเสริฐ จันดำ ที่เป็นที่รู้จักมาจนถึงปัจจุบัน คือ ผลงานเพลง **แปนเอ็ดเต็ด**¹ และ **จดหมายจากชาวนา**² ผู้ขับร้องคือวงคาราวาน นอกจากนี้ยังมีงานเขียนร้อยแก้ว และร้อยกรองจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานร้อยกรองรวมเล่มที่มีมากกว่า 10 เล่ม นั้น แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีความสามารถในด้านการประพันธ์ เป็นตัวแทนแห่งยุคสมัยที่สะท้อนภาพสังคมท่ามกลางการต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ทางการเมือง ในระบอบประชาธิปไตยในช่วงที่ขาดเสรีภาพ เนื้อหาสาระในร้อยกรองทั้งหมด คือการบันทึกเรื่องราวความจริง ความทุกข์ยากของประชาชน และการดำรงอยู่ของประเสริฐ จันดำ จึงน่าสนใจว่า ในแง่ความสัมพันธ์กับสังคม ผลงานของเขาสะท้อนสังคมในด้านนามธรรม หรือ “โครงสร้างความรู้สึก” เพียงใดในข้อเท็จจริงที่ว่า ในช่วง 20 ปีให้หลังจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ประเสริฐ จันดำ ก็ยังคงเป็นคนจน ที่ไม่ได้มีฐานะทางเศรษฐกิจ หรือมีความเป็นอยู่แตกต่างจาก “ชนชั้นล่าง” ในสังคมไทย (ประเสริฐ จันดำ, 2538: คำนำสำนักพิมพ์) และในช่วงเวลาเหล่านี้ ประเสริฐไม่เคยดูดาต่อปัญหาความทุกข์ยากของประชาชน ก็แสดงว่า ประเสริฐคงจะไม่ใช่วีหรือ “นักเขียนชั้นสอง” ที่ยอมตนอยู่ใต้อิทธิพลทางสังคมโดยเฉพาะแรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจ หากจะกล่าวยกย่องกวีผู้นี้เป็น “กวีประชาชน” ก็คงไม่เกินจริงนัก

อัตลักษณ์แห่งกวีประชาชน

อัตลักษณ์แห่งกวีประชาชนในงานวิจัยนี้ หมายถึง ลักษณะเด่นแห่งวิถีชีวิตของบุคคลที่แสดงพฤติกรรมออกมาอย่างสร้างสรรค์ในทางอุดมคติ การต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของคนส่วนใหญ่ ด้วยความเสียสละ อุดม ทน หักยัดยืนอย่างไม่ย่อท้อ มีหัวใจที่ยิ่งใหญ่ มีความรักประชาชน (คนอื่น) เหมือนรักตัวเอง

การศึกษาอัตลักษณ์ของประเสริฐ จันดำนี้ มุ่งศึกษาจากบทร้อยกรองในขอบเขตการศึกษาที่จะทำ ให้มองเห็นลักษณะเด่นเฉพาะที่แสดงออกมาจนเกิดพฤติกรรมอย่างสร้างสรรค์ ด้วยรากฐานทางปัญญาของตนเอง หรืออาจจะผลิตดอกออกผลจากต้นทุนเก่าก็ได้ จากการศึกษาพบว่า งานร้อยกรองของประเสริฐ จันดำ มีลักษณะเฉพาะโดดเด่นที่สื่อถึงอัตลักษณ์อยู่หลายด้าน ดังนี้

1. อัตลักษณ์ของกวีผู้ไม่ยึดถือรูปแบบตายตัว

เมื่อพิจารณางานเขียนของประเสริฐ จันดำ ในขอบเขตการศึกษา 9 เล่ม มีบทร้อยกรองทั้งสิ้น 260 เรื่อง รูปแบบไร้ฉันทลักษณ์ 160 เรื่อง กลอน 91 เรื่อง รูปแบบผสมอีก 9 เรื่อง อัตลักษณ์ในข้อนี้มีลักษณะ 4 แบบ คือ 1) ลักษณะไร้ฉันทลักษณ์โดยสิ้นเชิง 2) อาศัยฉันทลักษณ์แต่ไม่เคร่งครัด

¹อัลบั้มเพลง คาราวาน ชุดที่ 1 คนกับควาย พ.ศ. 2517

²อัลบั้มเพลง คาราวาน ชุดที่ 2 อเมริกันอันตราาย พ.ศ. 2518

3) ไร้อันตักษณณ์แต่มีสัมผัส และ 4) เขียนกลอนในรูปเรื่องสั้น บทร้อยกรองที่อาจเป็นตัวแทนของอัตลักษณ์ของกวีผู้ไม่ยึดถือรูปแบบตายตัวนี้ คือ บทร้อยกรอง “เขียนให้คนรัก” ในหนังสือเรื่อง ร้อยกรองจากขับแดง (2538: 49) ต่อไปนี้

เมื่อเธออยู่ในกรอบเก่าคร่ำคร่า
ฉันพยายามหนีมันออกมา
เมื่อเธออยู่ใต้อิทธิพลของรูปแบบ
ฉันปฏิเสธสิ่งนั้น
โดยสิ้นเชิง

ที่อาจกล่าวได้ว่า การที่ประเสริฐตกลองใจแต่งบทร้อยกรองที่ไม่อาศัยรูปแบบตายตัวเป็นส่วนใหญ่นั้น มีเหตุผลเฉพาะตัว ทั้งเป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ งานของประเสริฐส่วนใหญ่มีเนื้อหาไปในทางบริภาษชนชั้นปกครอง และเพื่อโน้มน้าวใจให้ประชาชนผู้ยากไร้ลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจเผด็จการ รูปแบบที่เลือกใช้จึงต้องเอื้อในการที่จะส่งสารไปถึงชนชั้นปกครองและเพื่อการปลุกระดมมวลชนได้ง่ายและรวดเร็ว ทั้งการสื่อสารที่ตรงไปตรงมาจะสร้างประสิทธิภาพในการส่งสารมากกว่าการมุ่งเน้นที่รูปแบบ ประเสริฐได้พยายามเรียนรู้ที่จะสร้างสรรค์งานเขียนร้อยกรองให้มีความหลากหลาย ไม่ย่ออยู่กับที่ ทั้งนี้ ก็ด้วยความรักในงานเขียน โดยเฉพาะงานในด้านร้อยกรอง ประเสริฐ กล่าวไว้ใน “ฝุ่นดินกำเดียว” ข้อเขียนคล้ายคำนำจากผู้เขียน ในหนังสือเรื่อง ฝุ่นดิน (2534ก: 11) โดยกล่าวว่า “ผมกลายเป็นนักเขียนอาชีพเต็มตัว เขียนงานหลายแบบหลายประเภท ทั้งในชื่อจริงและนามปากกา แต่ไม่เคยละทิ้งงานเขียนบทกลอนที่ผมรัก แม้แต่ตกอยู่ในสถานการณ์ยากลำบากในชีวิต สิ่งที่ผมสนใจจิตใจตลอดมาก็คือ บทกลอนนี่เอง”

ประเภทของคำประพันธ์ที่ประเสริฐนิยมแต่งรองจากคำประพันธ์ไร้อันตักษณณ์ คือ กลอน โดยมีตั้งแต่กลอนสี่ กลอนหก กลอนแปด และนิยมกลอนแปดมากที่สุด สิ่งที่น่าสนใจเป็นการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ ก็คือ การวางตำแหน่งกลอนเหมือนความเรียงร้อยแก้ว ซึ่งผู้ที่ไม่มีความเพียรพยายามคงทำสำเร็จได้ยาก ดังตัวอย่างบทร้อยกรอง “ใหม่พร” ในหนังสือเรื่อง แดนดินที่ดาลเดือด (2525: 79-80)

เขียนที่บ้านหลังน้อยดอยผาหม่น
เมื่อเดือนกันยายน

พ่อแม่จำ

เกือบสี่ปีที่จากพ่อแม่มา ใหม่, อยู่ร่วมกับประชาชนผู้ยากไร้ ที่เรียกขานในนามนักต่อสู้ กับเพื่อนมองของหนู ทำงานใหญ่ เรียนรู้จากของจริง, เห็น เข้าใจ

กับเรื่อง ที่เป็นไปและเป็นมา ที่เห็นต่างวางมือออกจากแถว บ้างก็แซวบ้าง สงบ
ทุกที่ทำบ้าง กระเท็นทฤษฎีเรื่องธรรมดา ต้องแต่งหัวไม่ถึงฟ้าดินพื้นดิน ปฏิบัติ
แค่คิดพูดเป็นศอก ตูตลกดีออกพูดดูหมิ่น บ้างที่ถ่มน้ำลายแล้วกลืนกิน ผู้คน
เมินหน้าสีนัยยังไม่อาย

...

หวังว่าแม่ร่วมด้วยเข้าช่วยเหลือ จำเป็นเสียเลือดเนื้อก็ไม่พรั่น
ลูกจะ เร่งทำงานประสานกัน

ไม่ต้องห่วงลูกขวัญ
จาก-ไหมพร

ตัวอย่างข้างต้น เป็นจดหมายของ “ไหมพร” หญิงสาววัยรุ่นที่ตัดสินใจเข้าร่วมอุดมการณ์การต่อสู้
เพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนผู้ยากไร้ แม่พ่อแม่จะทัดทานเนื่องจากกลัวภัยอันตรายจะมาถึงตัว แต่ก็
ไม่อาจเปลี่ยนแปลงความคิดของเธอได้ เธอเขียนจดหมายมาถึงพ่อแม่ด้วยความมั่นใจและเชื่อในสิ่งที่เธอทำ

ในหนังสือเรื่อง **ฝุ่นดิน** มีบทกลอนเรื่องสั้นบรรจุอยู่ทั้งหมด 7 เรื่อง สิ่งที่สนใจคือ มีการใช้
เครื่องหมายคำพูดในบทสนทนาของตัวละครในบทกลอนด้วย ดังในเรื่อง “ฝุ่นดิน” ในหนังสือเรื่อง **ฝุ่นดิน**
(2534ก: 40-41)

“ลุง ลุงคงหลงทางจากข้างไหน”

เจ้าหนูมน้อย ซื่อไป, มันเรียกขาน หลบแดดอยู่เถียงนา มาตั้งนาน

“เฮาไปถามข่าวหลาน” แกดตอบคำ

“มานั่งพักเหนื่อยก่อน มันฮ้อนนัก”

“เฮ้อ, กำลังอยากพักวะ บักห้า”

ลุงคงยิ้มอดโรยหน้าหม่นดำ ว่าพลงย่าฝุ่นดินสู่เถียงนา ไปปล่อยควายให้มันแทะ

หญ้าแห้ง หอบระหอยแดดแล้งอยู่ถ้วนหน้า บางตัวหลบร่มไม้่ออระอา คนกับ

ควายเข้านาก็คือกัน

กลอนเรื่องสั้นนี้ ถือเป็นการสร้างสรรค์งานเขียนแบบหนึ่งของประเสริฐ จันดำ กวีที่ไม่เคยย่ออยู่กับที่
โดยคิดหาวิธีนำเสนอที่แตกต่าง สร้างอัตลักษณ์ให้เห็นตัวตนของคนรู้กฎเกณฑ์แต่ก็ไม่จำเป็นต้องรับใช้
กฎเกณฑ์แบบมอมบกายถวายหัว ทั้งนี้เพราะประเสริฐเป็นผู้ที่มีความคิดความอ่านเป็นของตัวเอง

ลักษณะบทร้อยกรองที่ไม่ยึดติดรูปแบบตายตัวนี้ สอดคล้องกับการศึกษาของ ไพลีน รุ่งรัตน์ และ
รินฤทัย สัจจพันธุ์ (2541: 103) โดยกล่าวถึงผลงานร้อยกรองในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ว่า
มีลักษณะสำคัญคือ ละเลยความลงตัวอย่างรูปแบบ โดยแนวความคิดของการสร้างวรรณกรรมเพื่อชีวิต

ตามแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน ของ ทวีปกร ที่กวีเพื่อชีวิตยึดเป็นครู ก็คือให้ความสำคัญเนื้อหา มากกว่ารูปแบบ และเพื่อให้ประชาชนเข้าใจง่าย จึงใช้รูปแบบที่ง่ายที่สุด สามารถสื่อสารความคิดจากผู้แต่ง ถึงประชาชนได้ชัดเจนที่สุด รูปแบบของวรรณคดีศักดิ์ดินาที่เติมไปด้วยถ้อยคำสัมผัสในแพรวพราวนั้น หากจำเป็นก็จะมีกรนำมาประยุกต์ใช้อย่างได้ผล การให้ความสำคัญของเนื้อหา มากกว่ารูปแบบ ทำให้งาน กวีนิพนธ์ที่ปรากฏออกมาไม่ประณีตเท่าที่ควร แต่ก็สามารถเข้าถึงชนชั้นผู้ใช้แรงงานได้ง่าย เพราะ ตรงไปตรงมา และมีลักษณะที่สะท้อนความนึกคิดของผู้เสียเปรียบในสังคม

2. อัตลักษณ์ของความเป็นคนอีสาน

ประเสริฐ จันดำ เกิดที่จังหวัดศรีสะเกษ แต่ใช้ชีวิตส่วนใหญ่จนกระทั่งถึงแก่กรรมที่จังหวัดบุรีรัมย์ ประเสริฐเป็นคนอีสานและมีจิตวิญญาณคนอีสานอย่างแท้จริง กล่าวคือ เมื่อพิจารณางานเขียนของประเสริฐ จะเห็นว่างานเขียนทุกเล่มสะท้อนความเป็นคนอีสานไว้อย่างชัดเจน ทั้งสะท้อนเห็นว่าประเสริฐมีความภาคภูมิใจในความเป็นประชาชนคนอีสานมากด้วย อัตลักษณ์ของความเป็นคนอีสานที่พบนี้ มีลักษณะ 3 แบบ ได้แก่ 1) การใช้คำภาษาอีสานในบทร้อยกรอง 2) ประสบการณ์จากวิถีชีวิตอีสาน และ 3) ความสมถะอดทนต่อผู้ชีวิตอย่างไม่ลดละ

งานเขียนทั้ง 9 เล่มนี้ เมื่อไล่เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ ที่เริ่มจากหนังสือเรื่องแรก **ร้อยกรองจากซบแดง** จนถึงหนังสือเรื่อง **ทุ่งข้าวในคืนเปลี่ยว** ซึ่งล้วนเป็นหนังสือรวมบทร้อยกรองที่ฉายสะท้อนถึงการต่อสู้ทางอุดมการณ์ทางการเมือง ในฐานะกวี ในฐานะประชาชนคนหนึ่ง และแท้จริงแล้วก็เป็นต่อสู้ในฐานะคนอีสานด้วย งานเขียนของประเสริฐมักมีคำภาษาอีสานปะปนไว้ด้วยเสมอ แสดงตัวตนคนอีสานที่ไม่ลืมรากเหง้าของตัวเอง ดังในบทร้อยกรอง **“กลางเปลวแดด”** ในหนังสือเรื่อง **ฝอยฝนบนม่านฝุ่น** (2528 : 23)

ฝันเห็นฝนหล่นน้ำ	งานพาน
เต็มโอ่งเต็มขัน	ส่วยหน้า
บัดเดียวข้าวเต็มลาน	จุ่นฝุ่น
ฝันอยู่ได้บ้าบ้า	อยากหัว

คำภาษาอีสานที่ขีดเส้นใต้ในบทร้อยกรองนี้ “งานพาน” หมายถึง ชาวปลาบ “ส่วย” หมายถึง ล้าง “จุ่นฝุ่น” หมายถึง กองสูง ล้น และ “หัว” หมายถึง หัวเราะ

งานส่วนใหญ่ของประเสริฐมุ่งเน้นที่การสะท้อนภาพรวมความทุกข์ยากของชาวอีสาน และโดยจิตวิญญาณแล้ว ประเสริฐก็มีความเป็นคนอีสานเต็มตัว การใช้คำภาษาอีสานในงานเขียนของเขา ช่วยให้สื่อถึงผู้อ่านได้ง่ายและเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น ประเสริฐได้เขียนข้อเขียนคล้ายคำชี้แจงของผู้เขียน ใน “ร้อยกรอง

จากข้อแสดง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3” ในหนังสือเรื่อง **ร้อยกรองจากข้อแสดง** (2538: ไม่มีเลขหน้า) ถึงหนังสือเล่มนี้และการที่ทางการมองเห็นหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือปลุกกระตม ว่า “...**ผมได้ยืนแล้วอยากฮาก (อาเจียน) หนังสือขายหมดบทันนายน (ในเวลาไม่นาน)**” ข้อความนี้ อาจสะท้อนให้เห็นตัวตนของประเสริฐได้อย่างชัดเจน ถึงความเป็นคนอีสานโดยจิตวิญญาณของเขา อีกทั้งการใช้ประสบการณ์จากวิถีชีวิตสามารถใช้แสดงตัวตนความเป็นคนอีสาน ก็ได้แสดงไว้อย่างชัดเจน ในหนังสือเรื่อง **เมล็ดข้าวคินรวง** (2534ข: 59) บทร้อยกรอง “**สะนูว่าว**” ก็เป็นวิถีชีวิตแบบหนึ่งของคนอีสาน เป็นสิ่งประดิษฐ์ เป็นเสียงดนตรีที่ติดอยู่บนหัวว่าวแฉก เมื่อว่าวลอยลมอยู่บนท้องฟ้า เสียงสะนูเป็นเสียงดนตรีขับกล่อมชาวอีสานยามค่ำคืน คือดนตรีของประชาชนชาวอีสาน สะท้อนความคิดของกวี ที่นึกคิดถึงคุณค่าแห่งตัวตนคนอีสาน

นอกจากนี้ งานของประเสริฐยังสะท้อนตัวตนความเป็นคนอีสานในระดับจิตวิญญาณ อีกประการหนึ่ง ความอดทนและการต่อสู้ชีวิตอย่างไม่ลดละ ดังบทร้อยกรอง “**ข่าวจากวังพระ**” ในหนังสือเรื่อง **ฝอยฝนบนม่านฝุ่น** (2528: 7-9) ที่ได้ฉายให้เห็นถึงความอดทนของคนอีสานที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้เปรียบเทียบให้เห็นภาพสองภาพ ระหว่างสังคมเมืองหลวงที่กำลังจะจัดงานฉลอง 200 ร้อยปีรัตนโกสินทร์ อย่างเอิกเกริกสนุกสนาน แต่ชาวบ้านวังพระกำลังยากแค้นลำเค็ญ แต่น้ำเสียงของกวียังสะท้อนว่า หากความทุกข์ยังไม่ถึงที่สุด พวกเขา也不需要ความช่วยเหลือจากใคร

ยังไม่ถึงที่สุดของที่สุด
ชีวิตคนลุ่มทรุดไม่สุดสิ้น
เฉลิมฉลองกันก้องธรณิน
รัตนโกสินทร์ ใ้วังพระ
มันเป็นข่าวร้ายและมาล่า
ขอขอบคุณผู้ค้นหาแจ่งสัจจะ
ถ้าใครคิดสงเคราะห์ก็จงละ
พี่น้องผู้สมถะบ่ต้องการ
เขาต้องการยื่นด้วยตีนเป็มเขา
อีสานเขานักสู้มหาศาล
ยื่นหยัดกล้าแกร่งด้วยแรงงาน
สันหลังหยาบด้านเหมือนดินแล้ง

บทร้อยกรองนี้ สะท้อนว่า ชาวอีสานมีจิตวิญญาณนักสู้โดยไม่ยอมท้อถอย แม้จะยากลำบากเพียงใด ก็ยังต้องสู้ให้ถึงที่สุด ครองชีวิตอย่าง “สมถะ พอใจในความน้อย กินอยู่อย่างเรียบง่าย “เขาต้องการผู้ด้วยตีนเป็มเขา” ตีนเป็ม หมายถึง การไม่สวมรองเท้า ความอดทนทรหดต่อสู้กับอุปสรรคด้วยเท้าเปล่า

เพื่อ “ยื่นหยัด” อย่าง “กล้าแกร่ง” หากมัน “สันหลังหยาดด้านเหมือนดินแดง” แต่พวกเขาก็พร้อมสู้ให้ถึงที่สุด ไม่รอรับความปรานีจากผู้ใด ในบทร้อยกรอง “*นักเดินทาง*” ในหนังสือเรื่อง *ฝอยฝนบนม่านฝุ่น* (2528: 14-15) สะท้อนถึงความอดทนต่อสู้ แม้จะไม่มีหลักประกันความสำเร็จใดๆ แต่ก็ยังยื่นหยัดสู้ เมื่อยังไม่ถึงจุดหมาย เมื่อยังมีลมหายใจ ก็ต้องสู้ต่อไป

ตราบวันนี้เราเป็นนักเดินทาง
หนามไหนหน่วงเหนี่ยวกีดขวาง
หลุมพรางซ่อนซุกทุกที่
อดทนเอาหนาไม่หวังวันฟ้าปรานี
**ตราบลมหายใจยังมี
มุ่งมันจนถึงปลายทาง**

บทร้อยกรองนี้ สะท้อนว่า คนอีสานจะไม่ยอมย่อท้อ หากยังไม่ถึงจุดหมาย และไม่ยอมพึ่งพาใคร จะพึ่งตนเองจนลมหายใจสุดท้าย จุดแข็งของคนอีสานคือมีความอดทน คุณค่าของความยากจนนั้นช่วยให้ประชาชนอีสานแข็งแกร่ง ความอดทนคือจิตวิญญาณของพวกเขา ในบทร้อยกรอง “*ปณิธาน*” ในหนังสือเรื่อง *บทเพลงแห่งฤดูกาล* (2531: 13) เน้นย้ำถึงจิตวิญญาณที่ผูกพันกับนาข้าว และความอดทนต่อสู้

บนเส้นทางที่ทอดสู่ทุ่งข้าว
เห็นชาวชาวพรั่งพรูของเม็ดฝน
ถึงจะมีความหวังแทรกกังวล
เราจะสู้เราจะทนเราจะทำ

อัตลักษณ์ ของประเสริฐในข้อนี้ คือการประกอบสร้างความเป็นอีสานของตนเองให้เกิดภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะอีสานถือเป็นภูมิภาคที่มีความยากจนแฉะแค้นกว่าภูมิภาคอื่น และความเป็นอีสานก็คือตัวตนของกวีสายเลือดชาวนาอย่างประเสริฐ จันดำ ซึ่งในเรื่องนี้ ธัญญา สังขพันธานนท์ (2550) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวงานร้อยกรองของประเสริฐ จันดำ ว่าประเสริฐ “*พยายามประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติ โดยผูกโยงกับอุดมการณ์ทางการเมืองแบบมาร์กซิสต์ ความเป็นอีสาน จึงเป็นการผลิตซ้ำ ‘วาทกรรมอีสาน’ ให้มีน้ำหนักมากขึ้น*”

อาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ประเสริฐได้สะท้อนผ่านงานประพันธ์ที่ชัดเจนก็คือการแสดงตัวตนเป็นคนอีสานในระดับวิญญาณ ประเสริฐใช้ภาษาอีสานในงานประพันธ์แทบทุกชิ้น ทั้งนี้เพื่อมุ่งประสิทธิภาพในการสื่อสารสภาพความยากจนของประชาชนอีสานเป็นสำคัญ การใช้วิถีชีวิตอีสานมาประกอบสร้างงาน

วรรณกรรม ก็ชี้ชัดว่า ประเสริฐเป็นกวีที่ไม่ยอมทิ้งรากเหง้าของตัวเอง ประเสริฐเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในความเป็นอีสานเสมอ รวมทั้งจิตวิญญาณของนักสู้ชาวอีสานด้วยแล้ว คือภาพจริงที่ประเสริฐสามารถสะท้อนภาพให้เห็นอย่างกระจ่างชัดว่า ความเป็นคนอีสานกับการต่อสู้ไม่อาจแยกขาดจากกันได้

3. อัตลักษณ์ความเป็นกวีประชาชน

“กวี” ในความหมายตามพจนานุกรม หมายถึง ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ มีความเชี่ยวชาญในการประพันธ์บทกลอน หากพิจารณาประเสริฐ จันดำ ในความหมายนี้ ประเสริฐเป็นกวีแน่นอน แต่ที่มีความสำคัญกว่าความเป็นกวี ก็คือ ความเป็นประชาชน ที่คิด พูด และทำเพื่อประชาชน อัตลักษณ์ในข้อนี้อาจจำแนกได้ 3 แบบ คือ 1) คิดอย่างประชาชน 2) พูดอย่างประชาชน และ 3) ทำ (ต่อสู้) เพื่อประชาชน

ประเสริฐเป็นกวีที่มีวิธีคิดแบบประชาชน ไม่เคยยึดถือในอัตตาตัวตน คิดเพียงว่า ตนคือประชาชนคนหนึ่ง ที่มีวิถีชีวิตเหมือนประชาชนทั่วไป ใน “คำวิจารณ์จากการพิมพ์ครั้งแรก” ของ บัณฑิตาภรณ์ เชื้อศุทร ในหนังสือเรื่อง **ร้อยกรองจากซบแดง (2538: ก) ระบุว่า “ซบแดง เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่ประเสริฐจันดำ นักเขียนร้อยกรองรุ่นใหม่ไปทำนาทำไร่ ใช้ชีวิตอย่างสามัญชนชาวอีสานที่นั่น”**

บทร้อยกรอง “เขียนให้คนรัก” ในหนังสือเรื่อง **ร้อยกรองจากซบแดง (2538: 49)** อาจเป็นตัวแทนของบทร้อยกรองของประเสริฐ ที่แสดงให้เห็นชัดเจนในความเป็นกวีที่คิดแบบประชาชน คิดถึงประชาชนมากกว่าคิดถึงตัวเอง

หากเพียงแต่เธอคิดถึงคนอื่นบ้าง
นอกจากคำว่า “เธอกับฉัน”
และ “เรา” เท่านั้น
เธอจะเป็นคนรักที่แสนดีคนหนึ่ง
...
ระหว่างเรา
เดินสวนทางกันตลอดเวลา
ถ้อยคำพรรณนาอันอ่อนหวานจึงไร้ผล
ในเมื่อมหาชนเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก
ฉันจำเป็นต้องขอร่วมในสภาพความทุกข์เข็ญ

บทร้อยกรองดังกล่าว นั่นคือจุดยืนของกวีผู้มีแนวคิดเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่ที่ยังยากไร้ หิวโหย หากตัวกวีคิดที่จะอยู่ดีมีสุข โดยไม่สนใจความทุกข์ร้อนของผู้อื่น เป็นสิ่งที่กวีทำไม่ได้ เพราะมีอุดมคติในการดำเนินชีวิตของตัวเอง ใจของคนเรานั้นต่างกัน บางคนใจเล็กไม่เคยเผื่อแผ่ใคร ตระหนักถึงเหนียวที่สุด แต่สำหรับกวี

ผู้นี้ มีหัวใจที่ยิ่งใหญ่ ที่ยอมอดทนลำบากเพื่อผู้อื่น บทกวีนี้มีเนื้อหาต่อว่าหญิงคนรักที่คิดอ่านไม่ตรงกัน คนรักของกวีมองความรักอย่างแคบ แค่ออกกับฉัน และเรา แต่กวีมองความรักกว้างขวาง รักคนอื่น ๆ มากมาย แม้ว่าจะต้องสูญเสียคนรักไป ก็ยอม แม้จะเจ็บปวด

ร้อยกรองในขอบเขตการวิจัย ทั้ง 9 เล่ม การตั้งชื่อชุด สะท้อนการคิดอย่างประชาชน ยกเว้นชุด **จาริกบนหนังสือ** บทร้อยกรองที่อาจเป็นตัวแทนของบทร้อยกรองของประเสริฐ ที่สะท้อนการคิดถึงประชาชนผู้ยากไร้ไว้อย่างชัดเจน เช่น ในหนังสือเรื่อง **ลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า** คือร้อยกรอง ที่แสดงตัวตนของผู้ยืนข้างประชาชนผู้ยากไร้ “**ต้นหญ้า**” เป็นสัญลักษณ์ของความต่ำต้อย หากเป็นคนก็คือคนชั้นล่าง ที่ในปัจจุบันมีคำใช้เรียกว่า “**รากหญ้า**” มีความหมายในเชิงดูถูกดูแคลนไปในตัว แต่ในความคิดของประเสริฐ มองว่า ต้นหญ้านั้นกระจายตัวอยู่ทุกพื้นที่ จึงมีพลังมหาศาลที่จะต่อกรกับความไม่ชอบธรรมทั้งหลาย โดยจิตวิญญาณของกวีประชาชน จึงขอเป็นลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า ขอเป็นต้นหญ้าที่พร้อมตื่นเสมอ แม้จะถูกย่ำเหยียบย่ำ และพร้อมจะลุกขึ้นมาใหม่ และไม่มีวันตาย ดังในบทร้อยกรอง “**ลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า**” (2539: 19)

“**ตัวเราพึ่งกำลังลำพังไหน
จึงยืนยังอยู่ได้ทุกถิ่นที่
อย่าลืมหาศกการด้วยยินดี
จักพบมีค่าตอบอันเกริกไกร
ขอเป็นลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า
โอดทะยานเรงรำครั่งใหม่-ใหม่
ลมพัดเปลวไฟทุกซ่แล้วดับไฟ
พระคุณซ้อนยิ่งใหญ่ในความจริง”**

สิ่งที่สะท้อนในเรื่องการต่อสู้เพื่อประชาชน ชัยภรณ์ แสงกระจ่าง ได้กล่าวถึงประเสริฐไว้ว่า “**ส่วนใหญ่แล้วเขาจะเขียนถึงอะไรก็ตามก็มักจะยืนยันจุดยืนเรื่องความคิดเพื่อส่วนรวมของเขาเสมอ หลายบทเขียนในเชิงบริภาษการเมือง หรือไม่ก็จะเป็นการสั่งสอนหรือชี้แนะให้เข้าใจชีวิต โดยมักมีคำว่า ประชาชน หรือ มวลชน เป็นคำติดปาก**” (อรรถภาค เล่าจินตนาศรี, 2544: 217)

นอกจากนี้ จักรี ศรีมุงคุณ (2547) ซึ่งได้ศึกษาค้นคว้า เรื่องอัตลักษณ์นิเวศวรรณกรรมเพลงเพื่อชีวิตของพงษ์สิทธิ์ คำภีร์ ผลการศึกษาได้พบสิ่งที่สอดคล้องกันกับงานของประเสริฐ แม้พงษ์สิทธิ์จะเป็นนักร้องนักประพันธ์เพลงรุ่นหลัง แต่งานของพงษ์สิทธิ์หลายชิ้นมีจุดร่วมเดียวกันกับประเสริฐ คือได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ต่อสู้ทางการเมืองในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 2519 จึงพบอัตลักษณ์ในงานเพลงของพงษ์สิทธิ์ ที่สะท้อนปรัชญาชีวิต มีแนวคิดเชิงอุดมการณ์ และแนวคิดเกี่ยวกับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย เช่นเดียวกับงานของประเสริฐ

กล่าวได้ว่า ประเสริฐ ในฐานะกวีผู้เฝ้ามองชีวิต แสวงหาความจริง ความงามในการใช้ชีวิต ประเสริฐ มิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นผู้ประพันธ์บทร้อยกรองเท่านั้น แต่ยังดำรงฐานะเป็นประชาชนคนธรรมดาคนหนึ่ง ที่ไม่เคยถ้อยคำถืออย่างว่าตนเป็นกวี และลักษณะที่ปรากฏเด่นชัดในงานเขียน และการปฏิบัติตน ก็คือ ประเสริฐคิด พูด และทำอย่างประชาชน ทำเพื่อคนส่วนใหญ่ คือและลงมือทำนาทำไร่ด้วยตนเอง เขาคือกวี ชาวบ้าน กวีประชาชน มีความเป็นประชาชนอย่างเต็มที่ ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ใดๆ เกียรติยศของความเป็น กวีของเขา ก็คือความเป็นประชาชนธรรมดานั่นเอง

4. อุดมการณ์กวีผู้จริงจังต่อประชาชน

ในส่วนต้นของหนังสือเรื่อง **แดนดินที่ดาลเดือด** (2525: ไม่มีเลขหน้า) มีบทแนะนำเชิงวิจารณ์ จาก “รุ่งวาง” (นามปากกา) ว่า **“ประเสริฐ จันดำ คนจริงและจริงใจในการเขียน” โดยได้วิจารณ์ผลงาน ชุดนี้ว่า กลอนเปล่าทุกชิ้นของประเสริฐ ขาดความวิจิตรบรรจงในการใช้ภาษาและวางโครงเรื่อง จึงทำให้ไม่สามารถหยั่งลึกถึงอารมณ์**” อย่างไรก็ตาม เส้นหรือยกรองของประเสริฐ ก็คือความจริงใจ ที่มักเขียนสะท้อนความรู้สึกตรงไปตรงมา อุดมการณ์ในข้อนี้พบ 2 แบบ ได้แก่ 1) กวีผู้จริงจัง จริงใจในอุดมการณ์ ของตนเอง และ 2) กวีผู้ดำรงอยู่กับความจนชั่วชีวิต

กล่าวคือ บทร้อยกรองที่อาจเป็นตัวแทนของอุดมการณ์นี้ คือ ในกลอนเรื่องสั้น **“ไหมพร”** ในหนังสือเรื่อง **แดนดินที่ดาลเดือด** (2525: 80) ประเสริฐ ได้สะท้อนจุดยืนของตนเองในเรื่องสั้นนี้ ที่มองเห็นตัวตนความเป็นประเสริฐว่า ในอดีตเขาเป็นนักต่อสู้ วันนี้ก็ยังคงเป็นนักต่อสู้ ไม่คิดกบฏต่อ จิตวิญญาณตัวเอง

**“เกิดเพียงครั้งตายหนคนคนหนึ่ง
ฝันให้ไกลไปให้ถึงต้องกล้าหาญ
คืนก่อนการก่อเกิดย่อมยาวนาน
ต้องหลังเลือดผจญมารจึงได้มา”**

ในบทร้อยกรอง **“เขียนให้คนรัก”** ในหนังสือเรื่อง **ร้อยกรองจากซบแดง** (2538: 49) คือจุดยืนที่จริงจังและจริงใจต่ออุดมการณ์เพื่อประชาชน สำหรับภารกิจเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิเสรีภาพของประชาชนนั้น หากมัวคิดถึงแต่ตัวเอง ก็คงไม่สามารถฝ่าฟันไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้ ระหว่างความรักระหว่างเขากับเธอ แม้เขาจะรักเธอเพียงใดก็ตาม แต่เขาก็รักประชาชนมากกว่า ความรักต่อผู้ทุกข์ยากที่มีมากมายบนแผ่นดินนี้ เขายอมเสียคนรัก เพื่ออุดมการณ์ของตนเองได้

ระหว่างเรา

เดินสวนทางกันตลอดเวลา

ถ้อยคำพรรณนาอันอ่อนหวานจึงไร้ผล
ในเมืองมหาชนเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก
ฉันจำเป็นต้องขอร่วมในสภาพความทุกข์เข็ญของพวกเขา

ในหนังสือเรื่อง **ลมหายใจสุดท้าย** ของ **ประเสริฐ จันดำ** หนังสือเล่มสุดท้ายของประเสริฐรวบรวมโดย ไพลิน รุ่งรัตน์ เรายังคงเห็นจุดยืนอันมั่นคงของกวีผู้อุทิศตัวเพื่อประชาชนแท้จริง ดังในบทร้อยกรอง “รางวัล” (2539: 84) ดังนี้

“ชีวิตไม่หวังใดไหน
อยู่ไปกินไปไร้ค่า
ขอตายด้วยเหตุเจตนา
เพียงเพื่อมวลประชาได้อยู่ดี”

ประชาชนซึ่งหมายถึงคนส่วนใหญ่ที่ยากจน ประเสริฐเองก็ไม่ได้แตกต่างจากคนส่วนใหญ่คือมีฐานะยากจน สิ่งที่สะท้อนถึงฐานะทางเศรษฐกิจ “ความยากจน” ของประเสริฐ จันดำ ที่ชัดเจนที่สุดคือข้อความที่ประเสริฐได้เขียนไว้ใน “ม้วนหนังสือ” ทยเล่มผลงานชุด **จาริกบนหนังสือ** (2532: 112) ว่า “...มันคือความชื่นใจของคนเขียนหนังสือที่สำนักพิมพ์เขามองเห็นคุณค่า **สุรชัย** (หงา คาราวาน) กลายเป็นที่รักของมิตรรักนักเพลงอย่างที่เรียกว่าเป็น “ดารา” คนหนึ่งอย่างเต็มปากเต็มคำ ขณะที่ผมยังอยู่ในความเงิบของยุคสมัย” กล่าวคือ กวีที่ร่วมยุคสมัยของประเสริฐ จันดำ ที่มีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบัน เช่น สุรชัย จันทิมาธร สถาพร ศรีสังข์ วิสา คัญทัพ และพงษ์เทพ กระโดนชำนาญ เป็นต้น ถือได้ว่าเป็นกวีที่ได้สร้างเนื้อสร้างตัว มีชื่อเสียงในฐานะกวี มีความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่ ประเสริฐ จันดำ แม้มีฝีมือการประพันธ์ไม่ได้ด้อยไปกว่ากวีร่วมยุคที่กล่าวมา แต่ประเสริฐ จันดำ ยังคงเป็นกวีจนๆ ไม่มีชื่อเสียง ไม่มีใครรู้จัก ทั้งๆ ที่ในสารบบของนักเขียนเพื่อชีวิต มีชื่อประเสริฐปรากฏอยู่ด้วยเสมอ นี่เองคือสิ่งที่ประเสริฐ จันดำ ไม่เหมือนกวีคนอื่น โดยความเป็นกวีผู้ยากจนของประเสริฐนั้น ได้ถูกกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งโดย ไพรินทร์ จันดำ (2550) บุตรสาวของประเสริฐ ที่ได้เขียนร้อยกรอง เพื่อรำลึกการจากไปครบ 12 ปีของประเสริฐ จันดำ ดังนี้

นามกวี “ประเสริฐ จันดำ” ต่อสู้จัดจรรยาแทบทุกสิ่ง	
ไม่มีตาบมีปิ่นลูกของยิง	มีเพียงมือหลังพิงจับปากกา
พ่อต่อสู้เพื่อชาวนาผ่านงานเขียน	จากขับแดงปากเพียรเขียนหนักหนา
เขียนร้อยกรองฝากถึงคนธรรมดา	ที่อยู่ดีกินดีว่าชาวนาจน
ชื่อกวีเดือนตุลาถูกกล่าวถึง	ให้ลูกซาบซึ้งในทุกหน
ลูกกวีชาวอีสานที่ยากจน	ดินรกร้าง “จดหมายจากชาวนา”

นามกวีพิมพ์ยอมไม่เคยร่วง
เลือดที่คาวคละคลุ้งฟุ้งพนา
เป็นกวีแร้นแค้นแปนเอ็ดเต็ด
มีอาจเอาอะไรไปได้

ขุดตอบัววงความรักตำตอหนา
พ้ออยู่เดียวเปลี่ยวเอจากนวางวาย
เมื่อระเหิด ระเหย ระหาย
ทิ้งไว้เพียงลมหายใจสุดท้ายที่แผ่วเบา

อาจกล่าวได้ว่า แม้ประเสริฐมีความรู้ความสามารถสูงที่จะประกอบอาชีพเพื่อให้ตัวเองมีฐานะและความ เป็นอยู่ที่ดีสะดวกสบายได้ แต่ด้วยอุดมการณ์ของกวีที่คิดและทำเพื่อประชาชนคนส่วนใหญ่ซึ่งยากจน ประเสริฐจึงไม่มุ่งงานที่จะนำไปสู่ความร่ำรวย ทั้งนี้เพราะประเสริฐเห็นว่า ยังมีประชาชนชาวไทยอีกเป็นจำนวนมาก ต้องการความช่วยเหลือจากชาวไทยผู้กล้า ผู้มีพลังต่อสู้กับคนบางกลุ่มที่เอาวัดเอาเปรียบ ใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรม ย่ำยีประชาชนผู้ด้อยกว่าอยู่ตลอดเวลา ทั้งข้อเขียนและการกระทำของประเสริฐ จึงเป็นการต่อสู้เพื่อประชาชนโดยไม่คำนึงถึงว่าตนเองจะตกอยู่ในสภาพใด และเมื่อประเสริฐถึงแก่กรรม ในปลายปี 2538 ประเสริฐก็ยังคงเป็น “คนจน” อยู่เช่นเดิม จึงไม่เกินจริง หากจะกล่าวว่า ประเสริฐคือกวี ผู้เป็นหนึ่งเดียวกับประชาชน ทั้งยามมีชีวิตอยู่ และในวาระสุดท้ายของชีวิต

5. อุดมการณ์แห่งกวีผู้เข้าใจชีวิต ธรรมชาติ และยึดมั่นศาสนา

ชัชยภร แสงกระจ่าง กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง **ลมหายใจสุดท้าย ของ ประเสริฐ จันดำ** (2539: 7) ว่า ประเสริฐ มีความรักและห่วงใยในธรรมชาติมาก มีผลงานจำนวนมากที่กล่าวถึงต้นไม้ สายน้ำ สายลม ดวงเดือน ดวงดาว เมฆหมอก น้ำค้าง ฯลฯ โดยได้แสดงให้เห็นหัวใจละเอียดอ่อนของผู้เฝ้ามองความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ด้วยสายตาของผู้อนุรักษ์ธรรมชาติ มองเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะน้ำมีมนุษย์

ประเสริฐ เป็นกวีที่มีความเข้าใจชีวิต หลายเรื่องเป็นข้อเขียนที่ให้ข้อคิดในเชิงปรัชญา ให้รู้ตัว รู้ตน ให้รู้สึกต่อสิ่งต่างๆ โดยใช้วิธีสื่อสารทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปรัชญาที่ปรากฏในบทร้อยกรอง “**กับปีเดือนที่เลื่อนลา**” ในหนังสือเรื่อง **บทเพลงแห่งฤดูกาล** (2531: 21) ซึ่งอาจเป็นตัวแทนของบทร้อยกรองที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ คือ

“กับปีเดือนเลื่อนลามาบวอายุ

เห็นความผูกพันพัวพันยังอยู่

มันติดตามตามไถ่ รู้ไม่รู้

เป็นทั้งผู้ผิดถูกเฉพาะกาล”

ประเสริฐได้สะท้อนถึงความจริงของชีวิตว่า **เมื่อปีเดือนเลื่อนลา** อายุเราก็จะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในทางกาย เราก็จะเห็นความชราคอยติดตามลิดรอนสังขารให้ผูกพันอยู่ตลอดเวลา หากเราไม่รู้จักรักษา รักษา

สุขภาพ ความเสื่อมโทรมของร่างกายก็มาถึงเธออย่างรวดเร็ว แต่ถ้าเรารู้จักตัวเองและรู้จักซาตัวเอง ก็สามารถยืดระยะเวลาการผูกพันของสังขารให้ช้าลง แต่ท้ายที่สุดแล้ว แม้เราจะพยายามชะลอความผูกพันไม่ให้เกิดขึ้นแก่เราเร็วเท่าใด เราก็ไม่สามารถหนีชะตากรรมของชีวิตไปได้ นั่นคือ ความตาย

ในบั้นปลายของชีวิต ประเสริฐ มีความเชื่อศรัทธาในทางศาสนามากขึ้น เขาเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา และมีพระเจ้าเป็นที่ยึดเหนี่ยว คำสอนของศาสนาช่วยหล่อเลี้ยงใจเขาให้สงบงาม และชุ่มเย็นขึ้น คำสอนล้ำค่าที่ให้ “รักคนอื่นดังรักตนเอง” ดูจะสอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของเขามากที่สุด (ไพลิน รุ่งรัตน์, 2539: 9) และสอดคล้องกับความคิดรักประชาชนของกลุ่มสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อชีวิตที่เขายึดถือมาโดยตลอดด้วย

ประเสริฐยึดมั่นในศาสนา และเชื่อในอำนาจ “ความรัก” มาก โดยแทนความเชื่อในพระเจ้าในคริสต์ศาสนาดังกล่าว เขาอุทิศตนให้กับสังคมมาโดยตลอด ยิ่งกว่านั้นบทร้อยกรองในช่วงท้ายๆ ของชีวิต เขามีความเข้าใจชีวิตมากขึ้น มองเห็นความจริง และยอมรับอย่างสงบมากขึ้น ดังในบทร้อยกรอง “ก่อนเวลาอันควร” ในหนังสือเรื่อง **ลมหายใจสุดท้ายของประเสริฐ จันดำ** (2539: 68) ดังนี้

วางความเชื่อซึ่งขัดถนัดแน่น
สังคมโลกแคบปานไรดินแดน
ชาติชนเผ่าไหนในมนุษย์
ก่อนเวลาอันสมควรแห่งสามัญ

แบกหนักเพียบแปลัยอมหลังแอ่น
แวนแคว้นคำสมมุติแบ่งแยกกัน
ถึงเวลาสิ้นสุดหมดขีดค้น
รักซึ่งไหนนั้นอยู่จริง

เห็นหลัดหลัดพลัดพรากไม่อยากพบ
ยากไร้เดือนตนเร่งระวัง

ณ จุดจบเรา-เขา เผาหรือฝัง
มั่งมี แน่นนอนพึงเป็นผืนดิน

บทสรุป

ประเสริฐ จันดำ คือกวีที่เข้าใจโลก เข้าใจธรรมชาติ เข้าใจชีวิต และยึดมั่นในศาสนา เข้าใจโลกว่ามนุษย์เป็นเพียงผู้อาศัยโลกอยู่เพียงชั่วคราว แต่โลกนั้นอยู่ยาวนาน ในฐานะผู้อาศัย มนุษย์จึงควรสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามไว้ก่อนอำลาจากไป ธรรมชาติมีสัจธรรมให้เราเรียนรู้เสมอ มนุษย์ควรเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสร้างสรรค์ ในทุกก้าวย่างของมนุษย์มีธรรมะให้เรียนรู้เสมอ มนุษย์จึงควรพิจารณาสิ่งทีผ่านพบแล้วนำมาเป็นเครื่องปรับปรุง ชัดเกล้าตัวเอง นั่นคือวิถีที่จะนำไปสู่ความสงบ เย็น และมีชีวิตที่เป็นสุขได้ ทั้งหมดทั้งมวลคือแก่นสารที่ประเสริฐพยายามสื่อสารมายังผู้อ่าน และนี่คืออัตลักษณ์ของกวีธรรมดาแต่ยิ่งใหญ่ ในนาม “กวีประชาชน” ดังในบทร้อยกรอง “**ความเชื่อ**” ในหนังสือเรื่อง **ลมหายใจสุดท้ายของประเสริฐ จันดำ** (2539: 68)

ศรัทธาจริงจึงคือชีวิต
มนุษย์ลิขิตขึ้นมาได้
ต้องทุ่มทั้งร่างกายและจิตใจ
คนจึงต้องยิ่งใหญ่สมนามคน

บรรณานุกรม

- จักรี ศรีมุงคุณ. (2547). **อัตลักษณ์ในวรรณกรรมเพลงเพื่อชีวิตของพงษ์สิทธิ์ คำภีร์**. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทีปกร. (2552). **ศิลปะเพื่อชีวิต** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- ธัญญา สัชพันธานนท์ (2550). จากกวีนิพนธ์ “อีสาน” สู่วาทกรรมอีสาน: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน. **วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร**. ปีที่ 29 ฉบับพิเศษ. หน้า 287-311.
- ประเสริฐ จันดำ. (2539). **ลมหายใจแห่งทุ่งหญ้า** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : เอื้ออาทร.
- (2538). **ร้อยกรองขับแดง** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : เอื้ออาทร.
- (2534ก). **ฝุ่นดิน**. กรุงเทพฯ : เจริญรมย์.
- (2534ข). **เมล็ดข้าวคืนรวง** กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- (2532). **จารึกบนหนังสือ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : รวมทรงศน์.
- (2531). **บทเพลงแห่งฤดูกาล**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- (2528). **ฝอยฝนบนม่านฝุ่น**. กรุงเทพฯ : กอไผ่.
- (2525). **แดนดินที่ตาลเดือด**. กรุงเทพฯ : นกฮูก.
- ไพรินทร์ จันดำ. (2550). **รำลึกการจากไปครบ 12 ปีของประเสริฐ จันดำ**. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2554 จาก <http://www.thaioctober.com/forum/index.php?topic=614.msg23575>.
- ไพลิน รุ่งรัตน์. (2539). **ลมหายใจสุดท้ายของประเสริฐ จันดำ**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2541). **25 ปี 14 ตุลาคมผ่านวรรณกรรมเพื่อชีวิต: ภาพโดยรวมของกวีนิพนธ์เพื่อชีวิต (ยุคที่สอง) 14 ตุลาคม 2516 - 6 ตุลาคม 2519**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการโครงการ 25 ปี 14 ตุลา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ลาว คำหอม. (2536). เจาะชีวิตศิลปินแห่งชาติ ลาว คำหอม. **ไรเตอร์**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 (เมษายน). หน้า 33-53.

สมหญิง เมืองแมน. (2536). **คุณค่าทางวรรณศิลป์ในบทเพลงของ พงษ์เทพ กระโดน**
ชำนาญ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
อรรคมภาค เล้าจินตนาศรี, บรรณาธิการ. (2544). **กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย: บทวิเคราะห์และ**
สรณิพนธ์. กรุงเทพฯ: ศยาม.

เอื้ออารี. (2538). ประวัติประเสริฐ จันดำ. **เนชั่นสุดสัปดาห์**. ปีที่ 7 ฉบับที่ 201 (17-23 พฤศจิกายน).
หน้า 81.